

PONUDBNIKI SOCIALNE OPORE STAROSTNIKOM V RURALNEM IN URBANEM OKOLJU

Povzetek. V članku sta predstavljena pomen in vloga socialne opore prebivalstva Slovenije v obdobju 15 let, s poudarkom na primerjavi med tistimi, ki so nastanjeni v ruralnih predelih, in tistimi, ki živijo v urbanem okolju. Ključnega pomena je ugotavljanje razlik med različnimi starostnimi kategorijami, med katerimi je posebna pozornost namenjena starejši skupini prebivalstva. V teoretičnem delu je izpostavljeno opredeljevanje ruralnih in urbanih okolij ter opazovanje življenja starostnikov tako v enih kot v drugih, predvsem z vidika pogojev bivanja, (ne)formalnega podpornega sistema in socialnih omrežij. V empiričnem delu je na tej teoretični osnovi in na podlagi dveh reprezentativnih raziskav prikazan pregled omrežij socialne opore prebivalcev Slovenije v obdobju od leta 1987 do leta 2002.

Ključni pojmi: socialna opora, socialna omrežja, starostniki, ruralno in urbano okolje

814

Uvod

Ljudje se v primeru, ko potrebujejo različne oblike pomoči in opore, lahko obrnejo bodisi na svoje sorodnike, prijatelje, znance bodisi lahko pomoč poiščejo pri različnih organizacijah v okviru države, trga ali prostovoljnega sektorja. V prispevku se osredotočamo na neformalne ponudnike pomoči, to so osebe, pri katerih ljudje v stiski poiščejo pomoč. Zanima nas predvsem, v kakšnem odnosu so te osebe do prejemnika pomoči (so to njegovi starši, otroci, prijatelji ipd.). Podatki, na podlagi katerih temeljijo naše ugotovitve, so bili zbrani z dvema raziskavama v dveh različnih časovnih točkah, leta 1987 in 2002.

V tem obdobju je v Sloveniji prišlo do političnega, gospodarskega in družbenega prestrukturiranja, ki je vplivalo na vse ravni družbene organiziranosti, na vse družbene skupine in vse posameznike/posameznice. Prva asociacija na obdobje tranzicije je prehod iz enostrankarskega v večstrankarski sistem in iz plansko-tržne-

* Mateja Nagode, diplomirana sociologinja, raziskovalka na Inštitutu Republike Slovenije za socialno varstvo.

** Polona Dremelj, diplomirana sociologinja, raziskovalka na Inštitutu Republike Slovenije za socialno varstvo.

*** Dr. Valentina Hlebec, docentka na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani.

ga v tržno gospodarstvo. Druga asociacija pa se nanaša na kakršnekoli posebej zaznavne spremembe znotraj določenega področja ali družbene skupine ne glede na to, ali spremembe povzročajo zunanji ali notranji dejavniki ali oboji (Barbič, 2000: 98).

S predstavitvijo empiričnih podatkov o družbeni skupini starostnikov (starih od 65 do 75 let¹) v omenjenih časovnih obdobjih skušamo ugotoviti, ali so družbene spremembe povzročile kakšne spremembe tudi v značilnostih iskanja opore in pomoči starostnikov pri drugih osebah, se pravi, ali je v tem obdobju prišlo do sprememb v ponudnikih socialne opore starejšim. V tem okviru pa nas zanimajo predvsem razlike v ponudnikih opore starostnikom, ki živijo v ruralnih in urbanih okoljih.

V večini evropskih držav je do začetka druge svetovne vojne kmetijstvo predstavljalo glavno gospodarsko dejavnost na podeželju. Med podeželjem in mestom ni bilo tesnejših povezav, zaradi česar se je družbeni razvoj na podeželju odvijal počasneje kot v urbanih območjih. Nagel razvoj industrije po 2. svetovni vojni je z velikim povpraševanjem po delovni sili sprožil plaz dnevnik delovnih migracij s podeželja v mesto ter spodbudil procese prostorskega in družbenega povezovanja mesta in podeželja (Barbič, 2000: 98–99). Nevenka Černigoj Sadar ugotavlja, da so v Sloveniji v zadnjih desetletjih migracije iz ruralnih v urbana področja močno vplivale na oblikovanje družinskega življenja. Delež ekonomsko aktivne populacije, ki je bila zaposlena v kmetijskem sektorju, je upadel na račun zaposlitev v drugih ekonomskih sektorjih. Delež kmečke populacije je z 80 % ob koncu druge svetovne vojne padel na 25 % v osemdesetih letih (Černigoj Sadar, 1994: 75). Konec 70., 80. in 90. let dvajsetega stoletja je več procesov povzročilo dramatične spremembe kmetijstva in kmečke družine. Leta 1991 je bila na vzorcu 780 kmečkih družin opravljena tipologija kmečkih družin v Sloveniji². Na podlagi različnih kriterijev so bili identificirani trije tipi kmečkih družin, med katerimi je približno 25 % predstavljala propadajoča kmečka družina, za katero je med drugim značilno majhno število članov gospodinjstva ene generacije, 38 % je predstavljala vitalna demokratična družina in 37 % vitalna tradicionalna družina. Za slednji dve je značilno večje število članov gospodinjstva, ki pripadajo več generacijam, vključno z generacijo starih staršev (Barbič, 2000). Ti podatki kažejo, da je za večino kmečkih družin značilno večje število članov gospodinjstva (družine), ki pripadajo različnim generacijam. Podobno nam kažejo tudi drugi podatki. Leta 1991 je v Sloveniji večina oseb živela v dvostarševskih družinah, ki pa so bile bolj pogoste v mestnem kot v vaškem okolju. V mestnem okolju so bile na drugem mestu skupnosti dvojic (parov), v vaškem okolju pa skupnosti treh generacij v istem gospodinjstvu: takih skupnosti je bilo v mestu za polovico manj. Najmanj oseb je živelo samih, razlike med mestnim in vaškim okoljem pa niso velike. Tako v mestu kot v vaškem okolju je bil ugotovljen

¹ Da bi zagotovili primerljivost podatkov, je pri primerjalni analizi usklajena starostna struktura. V letu 1987 so odstranjeni mlajši od 18 let (v 2002 so zbrani podatki za polnoletne prebivalce Slovenije), v letu 2002 pa anketiranci, starejši od 75 let (v letu 1987 je to zgornja starostna meja) (Hlebec in Kogovšek, 2005).

² Barbič A. 1993. Kmečka družina – socialna sestavina družinske kmetije. Ljubljana, Biotehniška fakulteta, Družba za razvoj podeželja d.o.o. (raziskovalno poročilo).

soobstoj tradicionalnih in novih oblik družinskih skupnosti, pri čemer so prve bolj razširjene v vaškem, druge pa v mestnem okolju (Černigoj Sadar, 1995: 108–110).

Ti podatki kažejo na večjo razširjenost večgeneracijskih družin v vaškem okolju (predvsem med kmečkimi družinami), kar lahko povežemo z večjim dostopom »vaških« starostnikov do neformalne socialne opore. V tem pogledu se zdi zanimiva primerjava med letoma 1987 in 2002, saj je v tem obdobju zaradi vse večje širitve dinamike individualizacije v družino, najverjetneje prišlo do sprememb v oblikah skupnega življenja posameznikov, kar je vplivalo tudi na značilnosti nujenja opore in pomoči med člani družine.

Starostniki v ruralnem in urbanem okolju

Starostnike, ki živijo v ruralnem okolju, nekateri avtorji³ opredeljujejo kot posebno populacijo. Zanje je med drugim značilno, da so revnejši in imajo slabše zdravstveno stanje kot njihovi vrstniki, ki ne živijo v ruralnem okolju. Imajo slabše pogoje za bivanje, manj možnosti osebne in javnega prevoza in omejen dostop do profesionalnih zdravstvenih storitev in programov (Coward in Lee v Bane, 1996: 111–115). Dohodki starostnikov, ki živijo v manjših mestih in ruralnih območjih, so precej nižji kot dohodki starostnikov, ki živijo v urbanih območjih. Običajno imajo prvi tudi nižjo formalno izobrazbo. Vse te značilnosti naj bi vplivale na kakovost življenja starostnikov, ki živijo v ruralnih območjih. Ti se soočajo z več funkcionalnimi omejitvami kot druge kategorije prebivalstva. Prav tako naj bi imeli večje število zdravstvenih težav in večje težave pri opravljanju vsakodnevnih opravil (Coward in drugi v Bane, 1996: 111–115).

Razlika med starostniki, ki živijo v ruralnem in urbanem okolju, se kaže tudi v drugačnem neformalnem podpornem sistemu. Za starostnike iz ruralnega okolja je bolj verjetno, da so poročeni, zato lahko socialno oporo iščejo pri zakonskem partnerju/-ki. Ovdovelim osebam, ki živijo v ruralnem okolju, zagotavljajo emocionalno oporo, nasvete in prevoz otroci. Vendar pa je pri tem ključnega pomena geografska oddaljenost otrok (Coward v Bane, 1996: 111–115). Število razširjenih družin, predvsem družin, kjer skupaj s starši in otroci živijo še stari starši in drugi sorodniki, upada. Prevladuje težnja k »majhni družini« ali »zakonski družini«. Tako starejši kot mlajši ljudje raje izkoristijo možnosti, da bivajo ločeno. Starejše osebe pogosto nočejo bivati pod isto streho s svojimi otroki. V mestnih družinah starejši ljudje željo po skupnem bivanju s svojimi otroki izrazijo šele, kadar izgubijo zakonskega partnerja ali pa so potrebni nege. Vendar pa želje po ločenem gospodinjstvu ne vodijo v oslabitev medsebojnih odnosov. Stiki z rodno družino obstajajo še naprej močni, prevzeli pa so predvsem podporne funkcije (Sieder, 1998).

V osemdesetih letih je bilo izvedenih precej študij, ki so pokazale, da za starejše osebe ne skrbijo svojci in družina, temveč kratko malo ženske v družinah. Ostarele ženske negujejo partnerje, sestre/brate in snahe, hčerke pa starše. Tip dela, ki ga opravljajo, je izjemno kompleksen in sega od menedžerskih, ekonomskih, pravnih,

---

³ Na spletni strani centra iz Kansas Cityja (<http://iml.umkc.edu/caswu/>), ki se ukvarja s staranjem zunaj zidov (Center of Aging Studies Without Walls), je objavljen kratek prispevek o ruralnih starostnikih, ki je povzet po Bane, S. D. (1996): *Mental Health and Aging*, str. 111–115.

organizacijskih znanj in dejavnosti do težkih fizičnih opravil. Vendar pa se zaradi vse večje preobremenjenosti žensk družba in država v prihodnje ne bosta mogli več tako zelo opirati na ženske kot primarne dajalke pomoči in nege ostarelim (Reiner, 2000).

Vse večja obremenitev negovalk in negovalcev starostnikov posledično vodi v večjo potrebo po dodatnih virih pomoči izven družine. Kot smo že omenili, imajo starostniki, ki živijo v ruralnem okolju, manjši dostop do formalnih storitev kot tisti, ki živijo v mestu, na drugi strani pa formalne oblike pomoči tudi zavračajo, deloma zato, ker se želijo izogniti birokraciji in s tem izgubi nadzora nad svojim življenjem.

Tipologija in socialna omrežja starostnikov

V Sloveniji je bila na podlagi podatkov reprezentativnega vzorca prebivalcev Slovenije oblikovana tipologija socialnih omrežij starostnikov, kjer se kažejo razlike v tem, na koga se obračajo po pomoč in oporo starostniki, ki živijo v ruralnih območjih, in na koga starostniki, ki živijo v mestnih območjih. Hlebčeva (2003, 2004) je po vzoru Wengerjeve (1994) določila šest različnih tipov socialnih omrežij starostnikov.

Wengerjeva (1994) izhaja iz empiričnih analiz neformalnih mrež. Iz podatkov longitudinalne raziskave, ki je potekala med letoma 1987 in 1994 v severnem Walesu, je s kvalitativnim pristopom prikazala pet tipov socialnih omrežij starostnikov, ki se med seboj razlikujejo glede na oddaljenost najbližjih sorodnikov, stopnjo sodelovanja z družino, prijatelji in sosedi ter vključenost v lokalno skupnost in prostovoljne skupine (Hlebec 2003: 171; Hlebec 2004: 111). Prepozna sorodstveno oziroma družinsko omrežje; omrežje, integrirano v bivalno okolje; samostojno, samozadostno oporno omrežje; oporno omrežje širšega bivalnega okolja in oporno omrežje pri osebah z zaprto osebnostjo (Hojnik-Zupanc in Kramberger 1996:12–13, Hlebec 2003: 172, Hlebec 2004: 111–112). Na metodološko drugačnem⁴ pristopu pa Hlebčeva (2003, 2004) določi šest skupin socialnih omrežij starostnikov. Ugotavlja, da lahko kot prevladujoči tip omrežja socialne opore starostnikov opišemo družinska omrežja (sem se lahko uvrstijo kar štiri od šestih skupin), kjer velja izpostaviti vaški tip omrežja z razširjenim gospodinjstvom. Nadalje bi lahko eno skupino opisali kot omrežje širšega bivalnega okolja, ki je obenem tudi edini mestni tip starostnikov, in eno skupino kot omrežje, integrirano v bivalno okolje (Hlebec 2003: 178, Hlebec 2004: 117).

Skupina, ki je značilno *mestna skupina*, bi bila po tipologiji Wengerjeve (1994) še najbolj podobna omrežju širšega bivalnega okolja⁵. Gre za starostnike z najvišjo izobrazbo in najpremožnejše starostnike. Glede na značilnosti omrežja socialne opore išče ta skupina pomoč in oporo pretežno pri prijateljih in šele nato pri so-

⁴ Wengerjeva (1994) uporabi kvalitativno metodo s pregledovanjem značilnosti omrežja vsakega starostnika posebej in tipe omrežja določi ročno. Hlebčeva zaradi večjega števila enot (662 starostnikov) uporabi drugačen metodološki pristop, kjer značilnosti omrežij socialne opore analitično določi z metodo razvrščanja v skupine (Hlebec 2003: 173, Hlebec 2004: 112).

⁵ Vendar ni navezave na sosede, obenem pa so prisotni tudi sorodniki kot drugi najpomembnejši vir socialne opore (Hlebec 2004: 115).

rodnikih, med katerimi so otroci in drugi sorodniki enakovredno zastopani. Sosedov med ponudniki opore skoraj ni. Omrežje socialne opore te skupine je geografsko najbolj razpršeno in veliko, saj šteje v povprečju sedem članov. Pri mestni skupini starostnikov lahko pričakujemo visoko stopnjo neodvisnosti starostnikov z ekstenzivno uporabo tudi plačane pomoči (Hlebec 2003: 175–179, Hlebec 2004: 114–118). Naslednja za ta prispevek pomembna skupina je skupina starostnikov, ki je skupina *tipično vaških prebivalcev* in sovпада z družinskim tipom omrežja. Lahko bi jo opisali kot tradicionalno skupino starostnikov. Za to skupino je značilno vaško okolje, bivanje v razširjeni družini (tri generacije skupaj) in večja gospodinjstva. Najmočnejši vir socialne opore starostnikom iz te skupine predstavljajo sorodniki, med katerimi so najpomembnejši vir otroci. Omrežja so v povprečju velika in štejejo šest članov (prav tam).

Že omenjena tipologija socialnih omrežij starostnikov (Wenger 1994) je bila osnovana na podlagi raziskovanja starostnikov iz ruralnega okolja (severni Wales), zato je bilo posploševanje na urbano populacijo mnogokrat postavljeno pod vprašaj. Pozneje (Wenger 1995) je avtorica primerjala urbana in ruralna omrežja socialne opore starostnikov na podlagi dveh vzorcev – že prej omenjenega severnega Walesa in mesta Liverpool. S to primerjavo pokaže, da je tip omrežja v obeh okoljih povezan z istimi demografskimi spremenljivkami in da je *narava* povezanosti ponekod različna.

V obeh opazovanih okoljih se kot modalni tip omrežja izkaže omrežje, integrirano v lokalno okolje, ki je izmed vseh tipov najbolj čvrst, ko gre za zagotavljanje opore, saj starostnikom omogoča čim dlje ostati neodvisen član skupnosti. Sorodstveno oziroma družinsko omrežje pa je tisto omrežje, ki slabotnim starejšim pomaga ostati v skupnosti. Izkaže se, da obstaja visoka raven potencialne neformalne opore v vseh opazovanih skupnostih. Avtorica opozori, da urbanizacija ne zmanjšuje gostote⁶ omrežja, kot to ugotavljajo nekatere druge raziskave (Fischer v Wenger, 1995). S pričujočo primerjavo Wengerjeva namreč ugotovi, da imata oba omenjena tipa omrežja visoko gostoto, kar implicira, da urbanizacija gostote omrežja ne zmanjšuje (Wenger, 1995: 6).

Socialna omrežja starostnikov v Sloveniji v obdobju 15 let

V nadaljevanju je prikazan pregled omrežij socialne opore prebivalcev Slovenije, kjer so posebej prikazane značilnosti omrežij oseb, ki živijo v ruralnem okolju, in tistih, ki živijo v urbanih okoljih. Poseben poudarek je namenjen skupini starejših prebivalcev, katerih značilnosti socialnih omrežij primerjamo z drugimi starostnimi skupinami prebivalcev. Analize in ugotovitve temeljijo na podatkih dveh reprezentativnih raziskav v dveh različnih časovnih točkah. Prva raziskava omogoča vpogled v podatke o osebnih socialnih omrežjih prebivalstva Slovenije v letu 1987. Zbrani podatki so del večje raziskave z naslovom Stratifikacija in kvaliteta življenja v Jugoslaviji 1987 (Boh in drugi, 1987a, b). Primerljivi podatki o socialnih omrežjih iz leta 2002 (Ferligoj in drugi, 2002) pa so zbrani na reprezentativnem vzorcu prebivalstva Slovenije (več Hlebec in Kogovšek, 2005).

⁶ Gre za medsebojno povezanost članov v omrežju.

Delitev naselij na ruralno in urbano je precej problematično, saj enolična opredelitev tako ene kot druge kategorije ne obstaja. Opredeljevanje temelji večinoma na številu prebivalcev, ki živijo na določeni površini, običajno na kvadratnem kilometru. Pri opredeljevanju ruralnega se nadalje lahko upoštevajo še stopnja izolacije okolja, ekonomska osnova ali dostop do storitev (Mellow, 2005).

V Sloveniji je v veljavi statistična opredelitev naselij, ki razlikuje med dvema tipoma, mestnim in nemestim naseljem. Določa tudi mestno območje, ki ga lahko sestavlja eno ali več naselij. Opredelitev mestnih naselij je podana na podlagi štirih meril⁷. Nemestna naselja so vsa druga naselja, ki ne ustrezajo statistični opredelitvi mestnih naselij in naselij v mestnih območjih (Statistični letopis, 2004: 622).

V tem prispevku je razlikovanje med urbanimi in ruralnimi območji oblikovano na podlagi vprašanja, ki je bilo v raziskavi iz leta 2002 zastavljeno na sledeč način: *Kakšen je tip kraja v katerem prebivate?* Anketiranci so obkrožili enega izmed treh ponujenih odgovorov: (1) vaško naselje, (2) primestno naselje in (3) mesto. V raziskavi, ki je bila izvedena leta 1987, pa je osnova za tovrstno razlikovanje podatek o *tipu krajevne skupnosti*. Možne krajevne skupnosti so bile: (1) mestna, (2) primestna in (3) vaška.

Podatki za leto 2002 kažejo, da živi v mestu v primerjavi z vasjo več starejših žensk kot moških, v povprečju so meščani stari 74 let, vaščani pa leto manj. Večina so upokojeni, v mestu je teh za 10 % več kot na vasi. Tudi glede na zakonski stan prihaja do razlik med starostniki v urbanem in ruralnem okolju, saj je v slednjem več kot polovica poročenih, v mestu pa deset odstotkov manj. Tudi izobrazbena struktura odraža različno podobo starostnikov: tretjina vaščanov ima dokončano osnovno šolo, slaba šestina nedokončano, manj kot polovica pa ima ali poklicno ali štiriletno srednjo šolo. V mestu imajo starostniki nekoliko, lahko rečemo, višjo izobrazbo, saj ima več kot tretjina štiriletno srednjo šolo, nekaj manj kot tretjina pa ali višjo ali visoko šolo.

Sestava omrežij socialne opore glede na stopnjo urbanizacije okolja

Ena ključnih značilnosti socialnega omrežja je njegova sestava. Na podlagi sestave omrežja posameznika lahko ugotovljamo, kolikšen del njegovega omrežja predstavljajo družinski člani, prijatelji, sosedi, sodelavci in podobno. To značilnost lahko opazujemo pri obeh omenjenih raziskavah (1987 in 2002)⁸. Najprej predstav-

⁷ (1) Naselja s 3000 in več prebivalci (formalno merilo); (2) naselja, ki imajo od 2000 do 2999 prebivalcev in več delovnih mest kot delovno aktivnega prebivalstva, stanujočega v teh naseljih (formalno, funkcijsko merilo); (3) naselja, ki so sedeži občin in imajo vsaj 1400 prebivalcev ter presežek delovnih mest, oziroma naselja, ki so sedeži občin in imajo vsaj 2000 prebivalcev (formalno, funkcijsko merilo); (4) obmestna naselja z manjšim številom prebivalcev, ki se z določenim mestnim naseljem, ki ima več kot 5000 prebivalcev, s sklenjeno pozidavo zraščajo v enovito funkcionalno celoto – mestno območje; kot merilo funkcionalne povezanosti je upoštevana zaposlitvena migracija, kot izločitveno merilo pa delež kmetijskih gospodinjstev v obmestnem naselju (fiziognomsko-morfološko, funkcijsko merilo) (Statistični letopis, 2004: 622).

⁸ V obeh raziskavah je bilo anketirancem zastavljenih po šest vprašanj v zvezi z neformalno socialno oporo. Vsebinsko enakovredni so le trije indikatorji (emocionalna opora, pomoč v primeru bolezni in finančna opora). Materialna opora in druženje pa med seboj po posameznih letih nista primerljivi. Več o

ljamo vire socialne opore za leto 2002, ki jih lahko nato primerjamo z ugotovitvami na podlagi raziskave iz leta 1987. Poudarjamo predvsem razliko med ponudniki socialne opore ljudem iz ruralnih in urbanih okolij.

Preglednica 1: Viri opore v primeru bolezni, emocionalne in finančne opore glede na stopnjo urbanizacije okolja za leti 1987 in 2002 (v %).

Leto	1987*				2002*			
	mestno	primestno	vaško	skupaj	mestno	primestno	vaško	skupaj
partner bolezen	49,1	36	54,5	50,7	39,5	43,6	40,1	40,6
partner pogovor	25,6	0	25,7	23,6	36,7	41,1	40,6	39,4
partner finančna opora	21,4	0	22,8	20,2	6,5	4,8	5,8	5,8
starši bolezen	24,1	16	23,8	23,2	16,4	13,9	12,7	14,1
starši pogovor	9	0	10,1	8,9	6,7	5,2	6,4	6,3
starši finančna opora	37,8	38,1	39,8	38,8	27,3	21,8	19,9	22,8
brat, sestra bolezen	2,8	4	7	5,1	6,6	4,3	7,4	6,5
brat, sestra pogovor	2,6	6,3	0,9	2	7	7,3	7,6	7,4
brat, sestra finančna opora	13,3	19	4,9	9,5	10,8	14,1	15,9	13,8
otrok bolezen	12	36	11,9	14,1	16	16,7	19,4	17,8
otrok pogovor	9	18,8	3,7	6,9	5,4	7,4	8,7	7,4
otrok finančna opora	9,2	23,8	16,3	14	8,8	11	11,7	10,6
sosed bolezen	2,8	8	0	1,8	4,4	6,6	5,7	5,4
sosed pogovor	12,8	6,3	13,8	12,8	1,8	3,3	5,5	3,9
sosed finančna opora	0	0	2,4	1,2	2,6	4,6	4,8	4
prijatelj bolezen	4,6	0	0,7	2,2	12,2	9,9	6,9	9,2
prijatelj pogovor	19,2	31,3	19,3	20,2	34	28,2	20,5	26,3
prijatelj finančna opora	10,2	14,3	8,1	9,5	30,2	28,5	22,8	26,5
drug sorodnik bolezen	4,6	0	2,1	2,9	4,4	4,8	7,2	5,8
drug sorodnik pogovor	7,7	25	2,8	6,4	3,3	3,6	5,5	4,4
drug sorodnik finančna opora	7,1	4,8	5,7	6,2	9,8	11,7	14,4	12,3
sodelavec bolezen	0	0	0	0	0,5	0,1	0,6	0,5
sodelavec pogovor	6,4	12,5	22,9	15,8	4,9	3,7	5,1	4,8
sodelavec finančna opora	1	0	0	0,4	3,9	3,2	4,4	4
sočlan pogovor	7,7	0	0,9	3,4	0,2	0,1	0,1	0
sočlan finančna opora	0	0	0	0	0,1	0,1	0,3	0,2

*podatki so za vse starostne kategorije skupaj

Za leto 2002 ugotavljamo, da med ponudniki opore v primeru bolezni⁹ prevladujejo partner(-ica), starši in otroci: na partnerja se v primeru bolezni bolj obračajo osebe, ki živijo v predmestju (43,6 %), kot tisti, ki živijo na vasi (40 %) ali v mestu (39,5 %). Pomembni ponudniki tovrstne opore so tudi otroci, ki pri osebah iz urba-

metodologiji obeh raziskav glej Hlebec in Kogovšek (2005). Anketiranci so na zastavljena vprašanja lahko navajali več imen (virov opore), v tem prispevku pa so zaradi primerljivosti upoštewane le prve navedbe imen.

⁹ Pomoč pri nakupu v trgovini, lekarni, v primeru hude bolezni ali splošne oslabelosti.

nega okolja predstavljajo 16,0 %, pri osebah iz ruralnega okolja pa 19,4 %. Pri starših kot ponudnikih opore se kaže obratna slika, in sicer imajo osebe, ki živijo na vasi, v omrežju manjši odstotek staršev kot pa ljudje iz mesta. Vaščani se po oporo v primeru bolezni pogosteje kot meščani obrnejo tudi k drugim sorodnikom, sosedom in bratom oziroma sestram, manj pa k prijateljem. V primeru *emocionalne opore*¹⁰ se med ponudniki opore kot precej pomembni izkažejo partner(-ica) in prijatelji. Partner je najpomembnejša oseba za pogovor ne glede na stopnjo urbanizacije okolja, v katerem živi, čeprav se ljudje iz mest (36,7 %) na partnerja obračajo manj pogosto kot ljudje iz primestja (41,1 %) in vasi (40,6 %). Zelo pomembno vlogo pri emocionalni opori imajo tudi prijatelji, še posebej za tiste, ki živijo v mestih (34,0 %), značilno manj pa za ljudi iz ruralnih območij (20,5 %). Pomembne razlike se odražajo tudi pri odstotku otrok, sosedov in drugih sorodnikov v omrežju. Ti so bolj pogosto ponudniki emocionalne opore ljudem iz vaških okolij. Nadalje, ljudje se za *izposojajo večje vsote denarja* največkrat obrnejo na prijatelje (26,4 %) in starše (22,7 %). Odstotek omenjenih ponudnikov finančne opore je večji pri osebah, ki živijo v mestnem okolju. Med pogostimi ponudniki finančne opore so tudi bratje in/ali sestre, otroci in drugi sorodniki, ki pa so bolj pogosti pri osebah, ki živijo v ruralnih okoljih.

Pred petnajstimi leti je bila sestava omrežja opore v primeru *bolezni* podobna tisti iz leta 2002, lahko rečemo le, da je bila nekoliko bolj skoncentrirana na triado partner-starši-otrok in tako manj heterogena v virih. Leta 2002 je v omrežju namreč večji odstotek prijateljev, sosedov in drugih sorodnikov kot leta 1987. V letu 2002 se je za nekaj več kot 17 % povečalo število prijateljev tudi v omrežju *finančne opore*. Leta 1987 so se ljudje po finančno pomoč v prvi vrsti obračali na svoje starše in partnerje(-ice). Njihova pomoč se je v letu 2002 zmanjšala na 5,8 %. Če gledamo sestavo omrežja finančne opore v letu 1987 glede na kraj bivanja oseb, ugotovimo, da so imele osebe iz primestnih (19 %) in mestnih okolij (13,3 %) med ponudniki opore več bratov in/ali sester kot tiste iz vaškega okolja. V letu 2002 te razlike ni opaziti. Spremembe so nastale tudi v sestavi omrežja *emocionalne opore*, in sicer se je med ponudniki opore povečal pomen partnerja, bratov in sester ter prijateljev, zmanjšala pa se je vloga sosedov, sodelavcev in sočlanov različnih organizacij. Leta 1987 je bila sestava omrežja emocionalne opore precej bolj heterogena v virih, kot je danes, še posebej večjo vlogo so takrat imeli sodelavci in sosedje. S sodelavci so se o pomembnih osebnih stvareh pogovarjali predvsem vaščani, medtem ko je bila prisotnost sosedov v tem omrežju ne glede na stopnjo urbanizacije okolja približno enaka.

Sestava omrežij socialne opore starostnikov glede na stopnjo urbanizacije okolja

V nadaljevanju je obravnavana sestava opornih članov omrežij socialne opore za starostnike (stare od 65 do 75 let) glede na stopnjo urbanizacije okolja, v katerem živijo. Poudarjamo predvsem stanje ob koncu tranzicijskega obdobja (2002) s primerjavo stanja ob začetku le-tega (1987). Za leto 1987 ni dovolj zanesljivih infor-

¹⁰ Pogovor o raznih pomembnih zadevah z drugimi ljudmi, na primer, kadar se s kom spremo, imamo težave na delovnem mestu in podobno.

macij o sestavi omrežja socialne opore starostnikov glede na tip okolja, v katerem prebivajo, zato so ugotovitve na tem delu le posredno primerljive.

Preglednica 2: Viri opore v primeru bolezni, emocionalne in finančne opore v letih 1987 in 2002 po starostnih skupinah (v %)¹¹.

leto	1987					2002					
	18-24	25-34	35-49	50-64	65-75	18-24	25-34	35-49	50-64	65-75	
partner	bolezen	17	74,5	74,6	53,1	32,4	13,2	47,6	54,8	46,1	26,6
	pogovor	22,2	24,4	21,6	34,2	18,5	23,5	41,7	49,5	41,2	33,1
	finančna	4,7	25,9	35,7	17,8	20,7	8	7,9	4,5	5,5	4,6
starši	bolezen	59,6	23,6	8,5	0	2,7	56,6	24,2	5,8	0,9	0,7
	pogovor	30,6	9,8	2	0	3,7	19	11,6	3,8	1,5	0,7
	finančna	69,8	50	32,1	8,9	0	54,9	39,2	17,1	5,2	0,8
brat, sestra	bolezen	14,9	1,8	4,2	4,1	2,7	12,1	6,7	6,2	4,2	5,1
	pogovor	0	0	3,9	0	0	9,2	6,8	6,3	8,5	8,1
	finančna	2,3	3,7	14,3	24,4	3,4	6,4	9,4	18,4	15,5	19,1
otrok	bolezen	0	0	12,7	32,7	35,1	0	1,9	15	29	38,9
	pogovor	0	0	7,8	0	33,3	0,2	0	3,2	11,8	21,2
	finančna	0	0	0	28,9	72,4	0,2	0	2	18,8	38,8
sosed	bolezen	0	0	0	4,1	8,1	1,5	2,7	4,3	7,1	11,4
	pogovor	8,3	14,6	5,9	15,8	22,2	1,2	0,9	2,1	5,7	10,4
	finančna	0	1,9	3,6	2,2	0	0,9	1,7	4,1	7,2	6,1
prijatelj	bolezen	6,4	0	0	6,1	2,7	14	11,7	8,5	7,7	6
	pogovor	19,4	24,4	13,7	26,3	18,5	43,4	30,5	23,3	22,1	17,1
	finančna	20,9	9,3	7,1	6,7	0	20,5	25,3	32,8	29,7	18,9
drug sorodnik	bolezen	2,1	0	0	0	16,2	2,3	4,6	4,6	4,4	10,9
	pogovor	2,8	0	11,8	7,9	3,7	2	3,4	3,5	4,6	7,9
	finančna	2,3	9,3	7,1	8,9	3,4	7,6	11,6	14,6	13,4	11,2
sodelavec	bolezen	0	0	0	0	0	0,3	0,6	0,6	0,6	0,2
	pogovor	11,1	22	27,5	13,2	0	1,3	4,8	8,5	4,3	1,4
	finančna	0	0	0	2,2	0	1,6	4,7	6,3	4,4	0,3
sočlan	bolezen	0	0	0	0	0	0	0	0,1	0	0,2
	pogovor	5,6	4,9	5,9	2,6	0	0,2	0,2	0	0,3	0
	finančna	0	0	0	2,2	0	0	0,1	0,3	0,4	0,3

Posebej specifična za različne starostne skupine je *opora v primeru bolezni*. Podatki za leto 2002 kažejo, da se starostniki ponjo največkrat zatekajo k svojim otrokom (38,9%), kar ni značilno za ostale starostne kategorije. Za mlajše (stare od 18 do 25 let) so med ponudniki opore najpomembnejši starši (56,6%), pri preostalih starostnih skupinah pa partnerji. Partner (26,6%) je pri starostnikih med ponudniki opore po pomembnosti takoj za otrokom, sledijo sosedge (11,4%) in drugi so-

¹¹ Za leto 1987 ni dovolj zanesljivih informacij o sestavi omrežja socialne opore za različne starostne skupine glede na tip okolja, v katerem prebivajo. Interpretacije o sestavi omrežij socialne opore ljudi po različnih starostnih skupinah glede na tip okolja se zato nanašajo le na leto 2002.

rodniki (10,9 %). Starostniki imajo v svojem omrežju značilno največji odstotek sosedov. S starostjo narašča tudi odstotek drugih sorodnikov med ponudniki opore. Mladi se po oporo bolj pogosto obračajo na prijatelje ter brate in/ali sestre. Starostnikom so ne glede na to, kje živijo, najpomembnejši ponudniki opore v primeru splošne oslabelosti ali bolezn otroci. Ti imajo nekoliko večjo vlogo pri starostnikih iz ruralnih območij. Partner, kot drugi najpomembnejši ponudnik opore, pa predstavlja večji odstotek pri starejših, ki živijo v urbanih predelih. Nekoliko več starostnikov iz vaških naselij se po tovrstno oporo obrne tudi na druge sorodnike (11,0 %) in manj na svoje prijatelje (4,0 %), medtem ko je pri starostnikih, ki živijo v urbanih okoljih, ravno obratno (drugi sorodniki: 7,8 %, prijatelji: 9,8 %).

Na podlagi podatkov raziskave iz leta 1987,¹² kjer je bila opora v primeru bolezni merjena na nekoliko drugačen način¹³, ugotavljamo nekatere razlike v sestavi omrežij starostnikov v obeh opazovanih letih. Podatki za leto 1987 kažejo, da se starostniki v večji meri obračajo na partnerja kot v letu 2002. Prav tako se kaže večji odstotek drugih sorodnikov v omrežju (16,2 %), med ponudniki opore pa je manj prijateljev (2,7 %). Sosei se v obeh opazovanih obdobjih izkažejo za pomemben vir opore, še posebej v letu 1987.

Struktura omrežja *emocionalne opore* se razlikuje glede na starost, saj že samo življenjsko obdobje narekuje večjo ali manjšo prisotnost potencialnih ponudnikov opore. Tako za leto 2002 ugotavljamo, da je za starostnike predvsem pomemben partner(-ica) (33,1 %), takoj za njim pa otroci (21,2 %), na drugi strani pa imajo starostniki v svojem omrežju v primerjavi z drugimi starostnimi skupinami najmanj prijateljev. Pri starostnikih so kot ponudniki opore pogosteje prisotni sosedje (10,4 %) in drugi sorodniki. Obstajajo pa tudi nekatere razlike med ruralnimi in urbanih starostniki. Starostniki, ki živijo v mestu, se o stvareh, ki so zanje pomembne, najpogosteje pogovarjajo s partnerjem(-ico) (35,1 %), prijatelji (28,4 %) in otroki (15,7 %). Pri starostnikih, ki živijo v ruralnih okoljih, pa se emocionalna opora porazdeli med več različnih ponudnikov, in sicer med partnerja(-ico), otroke, sosedje, prijatelje in druge sorodnike. Izkaže se, da je ne glede na to, kje osebe bivajo, partner tista oseba, s katero se starostniki najpogosteje pogovarjajo o pomembnih osebnih stvareh. Prijatelj se kot pogostejši vir opore kaže pri starostnikih, ki živijo v mestnem okolju, otroci pa pri starostnikih, ki živijo na vasi. Starostniki iz ruralnega okolja se o pomembnih osebnih stvareh pogosteje pogovarjajo še s sosedmi in drugimi sorodniki.

Primerjava sestave omrežja emocionalne opore starostnikov kaže, da so se starejši ljudje v letu 1987 o pomembnih osebnih stvareh najpogosteje pogovarjali s

¹² Vzorec iz leta 1987 je zelo majhen, zato ne moremo govoriti o statistično pomembnih razlikah.

¹³ Leta 1987 je bilo vprašanje zastavljeno na naslednji način: Recimo, da imate gripo in morate nekaj dni ležati. Potrebujete pomoč v gospodinjstvu, pri nakupih, hišnih opravilih in podobno. Koga bi v takem primeru najprej prosili za pomoč? Koga bi prosili za pomoč kot drugega? Za potrebe tega prispevka je bila upoštevana le prva izbira osebe, kajti s tem je omogočena primerljivost z raziskavo iz leta 2002, kjer je bilo vprašanje: Recimo, da se vas loti hujša bolezen ali ste na splošno oslabei in ne morete zapustiti stanovanja, da bi šli na primer po nakupih v trgovino ali po zdravila v lekarno. Na koga se običajno obrnete za to vrsto pomoči? Anketiranci so lahko navedli toliko imen, kolikor so želeli, v tem prispevku pa smo upoštevali le prvo navedbo.

svojimi otroki (33,3 %) in sosedi (22,2 %), v letu 2002 pa je za starostnike najpomembnejši ponudnik emocionalne opore partner(-ica) (33,1 %).

Starostniki se za *izposojajo večje količine denarja* najpogosteje obrnejo k svojim otrokom (38,8 %), bratom in/ali sestram (19,1 %) ter prijateljem (18,9 %). V primerjavi z ostalimi starostnimi kategorijami, še posebej z mladimi, se starejši po finančno oporo značilno bolj pogosto obračajo na brate in sestre ter otroke. Prijatelje, v primerjavi z drugimi starostnimi skupinami, starostniki za pomoč prosijo najmanj pogosto. Glede na tip okolja, v katerem starostniki prebivajo, podatki kažejo, da se starostniki iz ruralnih okolij bolj kot tisti iz urbanih po finančno pomoč zatekajo k svojim otrokom (vas: 47,2 %, mesto: 33,0 %) in precej manj k prijateljem (vas: 15,1 %, mesto: 30,4 %). Pomembni ponudniki finančne opore so tako za starostnike iz vasi kot za starostnike iz mest še bratje in sestre ter drugi sorodniki. Nekoliko več starostnikov iz ruralnih okolij se po finančno pomoč obrne tudi na sosede.

Glede na starostno strukturo se izkaže, da v letu 1987 med ponudniki opore starostnikom prevladujejo otroci (72,4 %), s precej nižjim odstotkom jim sledijo partnerji (20,7 %). Otroci in partnerji so tako rekoč edini vir opore starostnikom v primeru finančnih stisk. Leta 2002 so glavni vir finančne opore še vedno otroci (38,8 %), sledijo jim bratje in sestre ter prijatelji. Podatki nam kažejo, da se je v obdobju med letoma 1987 in 2002 precej zmanjšala vloga partnerjev in otrok pri nudenju finančne opore. »Monopolna« vloga, ki so jo imeli skupaj otroci in partnerji se je zmanjšala in se porazdelila med več različnih virov, od ožje družine do prijateljev in drugih sorodnikov.

Zaključek

Podatki nam kažejo, da se starostniki tako v preteklosti kot danes po oporo, še posebej tisto, ki zahteva večjo angažiranost, večinoma obračajo na svoje sorodnike. Leta 2002 so se po formalno organizirano pomoč v primeru bolezni in po emocionalno oporo obrnili približno 4 % starejših ljudi (Dremelj, 2003). Za leto 1987 sicer nimamo primerljivih podatkov o deležu starostnikov, ki se obračajo na formalno organizirano pomoč, nekatere raziskave pa so pokazale¹⁴, da stare osebe iz vaškega okolja med ponudniki pomoči v težavah nikoli ne omenijo institucije, medtem ko bi v mestnem in primestnem okolju v skrajnem primeru prosili za pomoč tudi ustrezno ustanovo (Hojnik Zupanc, 1995: 142).

V preteklih petdesetih letih so izrazito breme pri zagotavljanju skrbi za tiste starostnike, ki so ostali izven institucionalnega varstva, nosile neformalne socialne mreže, predvsem družina, sorodstvo in tudi sosedstvo. Delovanje privatnih profitnih akterjev na področju zagotavljanja skrbi za starostnike ni bilo dovoljeno, vloga zasebnih neprofitno-volonterskih organizacij pa je bila obrobna in usmerjena predvsem v podporo družini, da je ta lažje skrbela za svoje ostarele člane. V zadnjih desetih letih so kot ustanoviteljice institucionalnih oblik varstva pričele nastopati tudi zasebne neprofitne in tudi zasebne profitne organizacije. Postopoma se vzpostavljajo komplementarni odnosi in konkurenca med različnimi ponudniki institucionalnega varstva (Nagode in druge, 2004). Opozoriti velja predvsem na pestrejšo

¹⁴ Ugotavljanje potreb po organizirani pomoči v gospodinjstvu (Vojnovič in drugi, 1995)

izbiro formalne opore dandanes, po drugi strani pa tudi lažjo dostopnost do različnih formalnih oblik podpore v mestnih kot v vaških okoljih.

Ugotavljamo torej, da v Sloveniji glavni vir opore starostnikov izhaja iz družine. Ko skušamo odgovoriti na vprašanje, katera je ključna sprememba med ponudniki opore starostnikom med opazovanima letoma, je težko najti enoznačen odgovor. Starostniki ponudnikov opore v primeru bolezni niso preveč spremenili, ključna razlika je le v tem, da nekoliko manj opore iščejo pri svojem partnerju. Razloge za to lahko iščemo v večjem številu razvez ali pa v daljši življenjski dobi žensk, zaradi česar pogosto ostanejo brez partnerja. Podatki kažejo, da starostniki to oporo najverjetneje nadomestijo z oporo otrok. V primeru, ko se starostniki želijo pogovoriti o pomembnih osebnih stvareh, pa se kaže ravno obrnjena slika. Na eni strani se je zmanjšala opora otrok, povečala pa se je opora partnerjev. Pomembna razlika se kaže tudi v zmanjšanju opore sosedov, ki je bila v preteklosti pomemben vir opore starostnikom in jo lahko deloma pojasnimo s takratnimi družbenopolitičnimi razmerami, saj je takratno stanje v Jugoslaviji postajalo vedno bolj napeto. Prostor za debate in pomembne pogovore je bil dosti bolj heterogen kot danes, aktiviranih je bilo več različnih virov, predvsem iz lokalnih skupnosti, tako na vasi kot v mestu. Navežemo se lahko tudi na ugotovitve Šadlove (2005), da so emocionalne vezi med partnerji ter med starši in otroki postale pomembnejše in nadomeščajo (emocionalne) vezi, ki so jih ljudje pred desetletjem in pol, v »dobi sprememb« - ta je narekovala bistveno drugačne teme pogovorov in s tem izbiro virov diskusijskih partnerjev - v večjem deležu sklepali v širšem družbenem okolju. Namreč, z manj tesnimi odnosi se ljudje zavarujejo pred različnimi tveganji in razočaranji, ki jih prinašajo spremenjene makrodružbene okoliščine (Šadl, 2005). Po našem mnenju pa se največja razlika kaže pri finančni opori, ki je v preteklosti izhajala skoraj izključno iz ožje družine, katere opora se je danes precej zmanjšala, nadomestila pa jo je opora prijateljev in tudi drugih sorodnikov. Lahko rečemo, da danes ljudje pogosteje iščejo stik in oporo tudi pri tistih, s katerimi niso »le« v sorodu, temveč delijo z njimi skupne interese in izkušnje.

Ko primerjamo ponudnike socialne opore starostnikov, ki prebivajo v različnih okoljih, ugotavljamo, da se starostniki, ki živijo na vasi, po oporo v primeru bolezni bolj obračajo na člane ožje družine kot tisti, ki živijo v mestu in primestju. Med člani ožje družine so najpomembnejši ponudniki opore otroci. Mestni starostniki se na drugi strani v večji meri obračajo po oporo tudi na prijatelje. O pomembnih osebnih stvareh se s člani ožje družine (predvsem s partnerjem in otroki) največ pogovarjajo starostniki, ki živijo v primestnem okolju. Po tovrstno oporo se v večji meri obračajo še na druge sorodnike, kar je značilno tudi za starostnike iz vaških okolij. Mestni starostniki na drugi strani tovrstno oporo bolj iščejo pri prijateljih, vaški pa pri sosedih. Večjo količino denarja si tako vaški kot primestni starostniki lahko v večji meri kot mestni izposodijo pri ožji družini, zadnji pa se po finančno oporo v večji meri obračajo še na prijatelje.

Ugotavljamo, da imajo starostniki, ki živijo v vaških in primestnih okoljih, med ponudniki opore večji delež sorodnikov kot tisti, ki živijo v mestu. Slednji se namreč po oporo bolj obračajo na prijatelje. Razlike lahko pojasnimo z različnim načinom bivanja starostnikov. Kot smo ugotavljali že v uvodu, so za podeželje značil-

ne večje družine, kjer skupaj živi več različnih generacij, med njimi tudi starostniki. To je značilno predvsem za kmečke družine. Zaradi tega imajo ti večji dostop do družinske opore in pomoči kot mestni starostniki, ki v večji meri živijo sami ali s partnerjem. Starostniki, ki živijo v mestnem okolju, se zaradi pomanjkanja družinske opore seveda bolj obračajo na prijatelje in tudi na formalne vire pomoči, ki so v mestu tudi bolj dostopni.

Ko ugotavljamo, da so starostnikom glavni vir opore sorodniki, pa ne smemo pozabiti, katerega spola so sorodniki, ki nudijo oporo (predvsem tisto, ki zahteva večjo količino napora). Podatki za leto 2002 kažejo, da se starejše osebe po oporo v primeru bolezni obračajo predvsem na svoje ženske sorodnice, in sicer hčere, partnerice in druge. Tudi emocionalno oporo starostnikom v večji meri nudijo ženske sorodnice kot moški. Značilno je predvsem to, da predstavljajo partnerice precej večji delež tovrstne opore kot partnerji. Razloge za to lahko iščemo v daljši življenjski dobi žensk in v tem, da ženske praviloma ne iščejo emocionalne opore pri svojih partnerjih, temveč bolj pri otrocih in prijateljicah.

Poskus pojasnjevanja nastalih razlik v omrežjih socialne opore ruralnega in mestnega prebivalstva, predvsem pa starostnikov, skozi obdobje tranzicije v Sloveniji ne daje enoznačnega odgovora, ponuja pa nekatere pomembne izsledke in ugotovitve, ki predstavljajo pomembne nastavke za nadaljnje raziskovanje.

LITERATURA

- Bane, S.D. (1996): *Mental Health and Aging: Training for Service Providers*. Montana: National Resource Center for Rural Elderly.
- Barbič, A. (2000): *Kmetica in kmečka družba, Teoretična razmišljanja in empirične ugotovitve. Družboslovne razprave*, št. 34-35. Ljubljana: Slovensko sociološko društvo: Fakulteta za družbene vede, str. 97-125.
- Boh, K. in skupina. *Stratifikacija in kvaliteta življenja v Jugoslaviji 1987a [kodirna knjiga]*. Ljubljana. Univerza v Ljubljani. Inštitut za sociologijo in filozofijo pri Univerzi v Ljubljani, 1987. Ljubljana: Univerza v Ljubljani. Arhiv družboslovnih podatkov [izdelava, distribucija], 2000.
- Boh, K. in skupina. *Stratifikacija in kvaliteta življenja v Jugoslaviji 1987b [datoteka podatkov]*. Ljubljana. Univerza v Ljubljani. Inštitut za sociologijo in filozofijo pri Univerzi v Ljubljani [izdelava], 1987. Ljubljana: Univerza v Ljubljani. Arhiv družboslovnih podatkov [distribucija], 2000.
- Černigoj Sadar, N. (1994): *Families in urban centers. Družboslovne razprave*, št. 15-16. Ljubljana: Slovensko sociološko društvo: Fakulteta za družbene vede, str. 75-83.
- Černigoj Sadar, N. (1995): *Nekatere značilnosti kvalitete življenja v različnih družinskih skupnostih*. V: Rener, T., Potočnik, V., Kozmik, V. (ur). *Družine, različne-enakopravne*. Ljubljana: Vitrum, str. 107-119.
- Dremelj, P. (2003): *Sorodstvene vezi kot vir socialne opore posameznikov. Družboslovne razprave*, št. 43. Ljubljana: Slovensko sociološko društvo: Fakulteta za družbene vede, str. 149-171.
- Ferligoj, A. in drugi (2002): *Omrežja socialnih opor prebivalstva Slovenije [kodirna knjiga]*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede in Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo.

- Hlebec, V. (2003): Socialna omrežja starostnikov v Sloveniji. Družboslovne razprave, 43. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, str. 171-183.
- Hlebec, V. (2004): Socialna omrežja starostnikov. V: Novak, M. (ur.). Omrežja socialne opore prebivalstva Slovenije. Ljubljana: Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo, str. 111-120.
- Hlebec, V. in Kogovšek, T. (2005): Metodologija raziskave: Med korenčkom in palico sekundarne analize. Družboslovne razprave. Ljubljana: Slovensko sociološko društvo: Fakulteta za družbene vede. V tisku.
- Hojnik-Zupanc, I. (1995): Star človek in družina. V: Renner T., Potočnik V., Kozmik V. (ur.). Družine, različne-enakopravne. Ljubljana: Vitrum, str. 139-149.
- Hojnik-Zupanc, I. in Kramberger, A. (1996): Organizirana pomoč na domu za stare ljudi v Ljubljani. Ljubljana: Gerontološko društvo Slovenije.
- Mellow, M. (2005): The Work of Rural Professionals: Doing the Gemeinschaft - Gesellschaft Gavotte. Rural Sociology, št. 1. Baton Rouge, La.: Rural Sociology Section, American Sociological Society, str. 50-69.
- Nagode, M., Kolarič, Z., Hlebec, V. (2004): Delovanje in vrednotenje varovalno alarmnega sistema za starostnike. Kakovostna starost, št. 1. Ljubljana: Inštitut Antona Trstenjaka, str. 21-34.
- Renner, T. (2000): O delu »iz ljubezni« (spremna beseda). V: Oakley, A. Gospodinja: 279-298. Ljubljana: Založba /*cf., 2000.
- Sieder, R. (1998): Socialna zgodovina družine. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Statistični letopis (2004): Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.
- Šadl, Z. (2005): Družbene spremembe, travmatične emocije in emocionalna opora. Družboslovne razprave. Ljubljana: Slovensko sociološko društvo: Fakulteta za družbene vede. V tisku.
- Vojnovič, M., Lukšič, I., Križanič, F., Šircelj, V., Černič-Istenci, M., Mandič, S., Černigoj-Sadar, N., Brešar-Iskra, A., Lokar, S., Stanovnik, T., Stropnik, N., Končina-Peternelj, M., Škoberne-Bubnov, A., Pavlovič, Z., Obersnel Kveder, D., Piciga, D., Bevc, M., Jereb, T., Čonč, M., Kos-Mikuž, A., Flaker, G. (1995): Situacijska analiza o položaju otrok in družin v Sloveniji. Ljubljana: Slovenski odbor za UNICEF.
- Wenger, C. (1994): Support Networks of Older People: A guide for practioners. Bangor: Centre for Social Policy Research and Development.
- Wenger, C. (1995): A Comparison of Urban with Rural Support Networks: Liverpool and North Wales. Ageing and Society, št. 1. Cambridge: Cambridge University Press, str. 59-81.